

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

8 • 2012

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus

Pris for medlemskab
295 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 35 kr.
Særnumre 45 kr.

Ekspedition
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid
Mandag-torsdag 9-14

Redaktion
Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout
Ove Kirketerp
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Winds Bogtrykkeri A/S
Haderslev

I dette nummer

Rungholt 295

Rungholt forsvandt stort set under stormfloden (Die grote Mandränke), som ramte Vestkysten i 1362. Hans Joachim Kühn fortæller om øens betydning og skæbne.

Ordenskapitlet og Sønderjylland 302

Ordenskapitlets samling af levnedbeskrivelser rummer rige muligheder for ny viden om Sønderjyllands historie fra 1864 til 1920. Med afsæt i bogen 'Vejen Hjem. Sønderjyske skæbner 1864-1920' opridser kongelig ordenshistoriograf, professor Knud J.V. Jespersen, hvilke muligheder Ordenskapitlets store samling af levnedbeskrivelser frembyder.

Christian X og Kongernes Konge i Tyrstrup Kirke 309

Christian X formåede ikke alene at skabe opmærksomhed på sit grænserridt den 10. juli 1920. Senere på dagen kunne den dybt berørte forsamling i Tyrstrup Kirke se den knælende konge modtage præstens velsignelse. Museumsinspektør Birgit Jenvold, Amalienborgmuseet, er ved at kaste nyt lys over historien bag gipsrelieffet af den knælende Christian X, der hænger i Tyrstrup Kirkes våbenhus.

Set og sket i Grænselandet 315

Debatten har raset i det danske mindretal i Sydslesvig siden det kom frem, at en elev på Lyksborg Danske Skole, er blevet nødsaget til at forlade skolen, da forældrene havde sendt storebroderen på det tyske gymnasium efter sommerferien. H.E. Sørensen har set på, hvad der prægede avisspalterne i juli kvartal.

Bognyt 325

Det sker - i Museum Sønderjylland 328

Bagsiden om forsiden 332

Et sandt byggeboom af nye kirker prægede den nordlige del af Sønderjylland fra opførelsen af Vonsild Kirke i 1824-25, til Dalby Kirke stod færdig i 1872. Overinspektør Lennart S. Madsen, Museum Sønderjylland - Arkæologi Haderslev, giver et overblik over de mange nye kirker.

Forsidebilledet:

Sommersted Kirke opført 1858 efter tegninger af kgl. bygningsinspektør Laurids Albert Winstrup. Foto: Kim Furdal.

Rungholt

Af Hans Joachim Kühn

Oversat fra tysk af Lilian Matthes, Museum Sønderjylland - Arkæologi Haderslev

Die grote Mandränke (Den Store Manddrukning) i 1362 fik store konsekvenser for befolkningen og kulturlandskabet i Vestslesvig. Mest kendt er dog Rungholt, som forsvandt under stormfloden. Hans Joachim Kühn fortæller her om øens betydning og skæbne.

DIE GROTE MANDRÄNKE natten til 16. januar 1362 ødelagde ifølge de middelalderlige tablister 44 kendte sogne i det nordfrisiske kystområde. Man skønner, at omkring 10.000 mennesker omkom. Alligevel bliver den fatale begivenhed almindeligvis reduceret til kystbebyggelsen Rungholts skæbne. Dette skyldes ikke blot sagnet om Rungholt, der blev nedskrevet i slutningen af 1500-tallet, og Detlef von Liliencrons digt 'Trutz, Blanke Hans' fra 1882, men også de overordentligt velbevarede bebyggelsesspor, der for omkring 100 år siden dukkede frem, efter at et stykke af randen af halligen Südfall brækkede af, og en efterfølgende fladedækkende erosion havde frilagt dele af de omliggende vader.

Bebyggelsessporene

Fundene fra vadehavsområdet rundt om Südfall adskiller sig både kvalitativt og kvantitativt fra andre områder i Vadehavet med middelalderlige bebyggelsesrester. Det forklarer og retfærdiggør måske den store interesse, Rungholt stadig er genstand for.

Den viden, man har i dag, skyldes

især flere engagerede amatører. Vigtigst er landmanden og hjemstavnsforskeren Andreas Busch fra halvøen Nordstrand, der fra 1921 og frem til 1943 kortlagde, beskrev og fotograferede rester af værfter, grøfter, diger og digesluser, der fremkom i vaden.

Hvis man lægger halligens omrids fra 1804 oven på et kort over de dokumenterede bebyggelsesspor, ses det tydeligt, at de fleste spor efter bebyggelsen først er kommet til syne i løbet af 1800-tallet. Så de ville slet ikke have været synlige for 1600-tallets kartografer, selv hvis de havde forsøgt at lede efter Rungholt i Vadehavet. Det må være forklaringen på, at placeringen af den sagnomspundne kystbebyggelse ikke stemmer overens med de kortværker, man kender, fra perioden.

Det er især den gruppe af værfter, der ligger vest for Südfall, der er interessant. Her lå ni værfter i en tætliggende række, hvoraf det ene kan have været et kirkeværft. Bebyggelsens tætte indbyrdes beliggenhed er enestående i denne ydre del af marsken. Selv rundt om naboen Gamle Kirke på øen Pellworm, der er opført samtidig med Rungholt, og hvis mægtige murstenstårn fra 1200-tallet var af central betydning, ligger de middelalderlige værfter fordelt med god afstand og peger ikke på en bebyggelseskonzentration.

Lige syd og sydøst for værftbebyggelsen ved Südfall er yderligere 19

værfter, digeværfter og udvidelser af digebebyggelser lokaliseret, ligesom der kan ligge endnu flere middelalderlige bebyggelsesspor under selve Hallig Südfall. Rungholt skal altså ikke opfattes som en enkeltliggende landsby med en afgrænset bebyggelse, men snarere som en samling af huse og gårde, bygget på værfter og sommerdiger indenfor et kogs beskyttende dige.

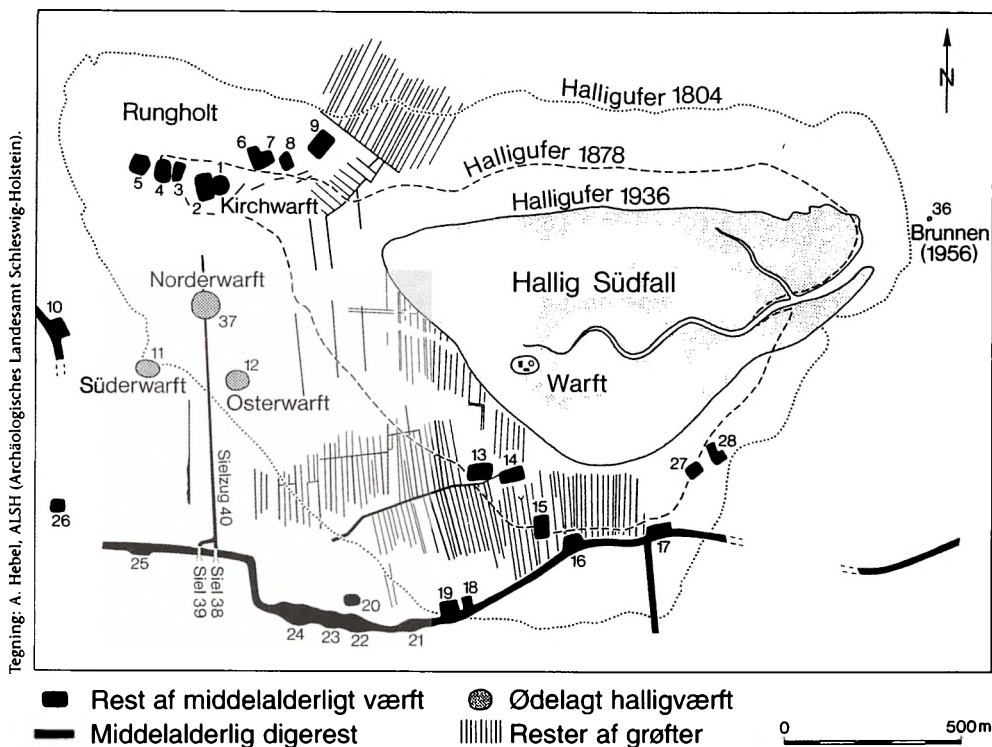
De fleste af de bebyggelsesspor, der blev registreret i vaden omkring Hallig Südfall efter 1921, er ikke synlige i dag. De er enten eroderet væk, er ødelagte af nydannede prilgrøfter, eller de ligger begravet under yngre sedimentlag i vaden. Desværre har en ny

vadestrøm banet sig vej midt gennem den nævnte værftsbebyggelse og har allerede uigenkaldeligt ødelagt flere af værfterne.

På trods af den fremadskridende ødelæggelse af bebyggelsessporene i Rungholtområdet er det stadig muligt at lokalisere de fleste fundsteder, idet de så vidt muligt er registreret i et GIS-system på ALSH (Archäologisches Landesamt Schleswig-Holstein). Det gælder værfter, brønde, diger og digesluser, men også grøfter og talrige enkeltfund.

Datering af fundene fra Vadehavet
De ældste fund fra Vadehavet omkring Südfall er genstande fra yngre

Bebyggelsesspor i Vadehavet ud for Hallig Südfall, dokumenteret af Andreas Busch mellem 1921 og 1943 (1956).

Fotos: L. Hermannsen, ALSH og Nissenhaus, Flusum.

Rhinsk krus af stengods og hankekar af spansk-maurisk type.

stenalder. Det er løsfund, der er samlet op af forskellige ø- og halligboere. Der er en økse fra enkelgravskultur, segl og dolke fra senneolitikum og ældre bronzealder. Det viser, at den sydlige del af det nordfrisiske Vadehavsområde har været besøgt i tiden fra 2500 til 1500 f.Kr. Man kender endnu ingen fund fra yngre bronzealder eller førromersk jernalder, men i den seneste tid er der imidlertid dukket flere dele af lerkar fra romersk jernalder op mellem øen Pellworm og Südfall. Fra Pellworm kendes også enkelte romerske mønter fra 2. århundrede e.Kr.

Derimod har man efterhånden fundet flere tusind middelalderlige genstande i Vadehavet. De ældste af disse fund kan tidligst dateres til den sene del af 1100-tallet, og de fleste er

fra første halvdel af 1300-tallet. Det drejer sig om hele kar og potteskår af lokalt fremstillet gråbrændt keramik, samt importeret keramik fra Sydsandinavien, det sydlige Niedersachsen, Rhinlandet og det hollandsk-belgiske kystområde. Desuden kendes enkelte kander af spansk-maurisk type, der stammer fra det sydspanske område.

Hvis man vælger at regne den glaserede røde keramik som import, så er 30% af keramikken importeret, hvilket vil sige, at procenten af importeret keramik ligger væsentligt højere end på de arkæologisk undersøgte værfter på nabooerne Pellworm og Nordstrand. Her er tallet 7%. Mængden af importkeramik er dermed med til at understrege, at området omkring Rungholt er specielt.

I anden halvdel af 1300-tallet sker

Resterne af to middelalderlige digesluser sydvest for Hallig Südfall i 1935.

der, som forventet, et brud, der følges af et ophør af bebyggelsen efter 1362. Det taler for, at Rungholtområdet blev slået fuldstændigt i stykker af stormfloden. Kun nord for Südfall er der fremkommet fund fra 15- og 1600-tallet, der tyder på en midlertidig beboelse i et mindre område af det middelalderlige kulturlandskab eller på et nyopvokset halligland.

Rungholtområdets betydning

Det er ikke i selve området, at man finder svaret på, hvorfor Rungholt blev grundlagt. Der er en tæt sammenhæng mellem opgivelsen af transitvejen fra Hollingstedt til Slesvig tværs over den slesvigske landtange og den kendsgerning, at Slesvig fra begyndelsen af 1200-tallet ikke længere havde stor betydning som østvendt havneby og centrum for hand-

len mellem Vest- og Østeuropa. Blandt flere årsager er det også havets tiltagende betydning for den nordfrisiske kyst, som fik konsekvenser for Slesvig by.

Allerede i løbet af 1100-tallet blev kystboerne på vestkysten fordrevet fra deres hidtidige bebyggelser på den flade marsk og tvunget til at bygge værfter og diger. Som følge af de stadig dårligere klimatiske forhold må forholdene omkring Ejderens udmunding og de hydrografiske forhold i floderne Ejderen og Treene have forandret sig så meget, at de store handelsskibe ikke længere kunne sejle på disse vandveje.

Selvom transithandlen over den slesvigske landtange ikke længere var mulig, var den nordfrisiske kyst stadig attraktiv for handlende fra Hamborg til Flandern. Det vidner de man-

ge importfund dateret til 12- og 1300-tallet fra vaderne omkring Südfall om. Udover forskellige landbrugsvarer var det salt, udvundet af den saltmættede tørv, som lokkede de handelsrejsende fra fjerne egne.

Ved halligerne Hooge, Nordmarsch-Langenæs og Habel samt i den tilgrænsende fastlandsmarsk er det stadig muligt at finde arkæologiske spor fra gravning efter salttørv. Udbredelsen af saltindvindingsområdet svarer til det område, hvorfra man kender de middelalderlige stensarkofager, som er kommet til Frisland fra Eiffelområdet eller Odenwald, stenbrudene ved Bentheim og Weserbjergområdet, altså det mellemtyske område. Sarkofagerne viser, hvad handlen med salt havde af betydning for lokalbefolkningens velstand.

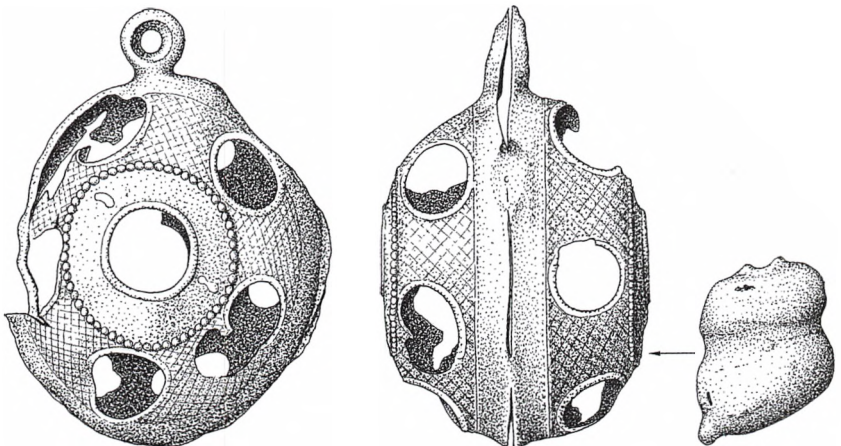
Man har ikke fundet spor efter salttørvsgravning i området omkring Südfall, så det er nok tvivlsomt, om der blev produceret salt i Rungholtområdet. Men alene handlen med

salt har været givtig. Det viser fund af importeret keramik, men også malmgryder, sværd og dragtdele, som har tilhørt folk af en vis social klasse. Et særligt fund er en pilgrimsbjælde, som viser, at det ikke kun var handlen, der fik folk til at tage rejsen hen over havet.

Indtil videre er der hverken lokaliseret en havne- eller en anløbsplads i Vadehavet ved Südfall, der kan have været brugt til handel. Der er hverken fundet spor i landskabet eller arkæologiske genstande, der kan knyttes sammen med en havn eller søfart som sådan.

Det har ikke været ved det sydligst beliggende Niedam-dige, der har været en anløbsplads. Diget har været tæt bebygget og nærmest gennemhullet af talrige brønde, og har derfor ikke kunne fungere som havdige. Man har desuden fundet rester at et dige, der fra Niedam-diget går mod syd, hvilket tyder på, at der må have været yderligere mindst én kog

Pilgrimsbjælde, højde 4,2 cm.

Det såkaldte Niedam-dige og den sydgående digerest syd for Hallig Südfall. 1935.

foran dette dige. Resterne af denne kog er enten ikke bevaret længere eller er så tilsandet, at de ikke længere kan ses.

Rungholts undergang - årsager og konsekvenser

I sin tid havde man bosat sig vest for Hallig Südfall, hvor der var fri adgang til Nordsøen på en ellers havnefjendtlig del af kysten. Nu gjorde klimaforandringerne, den stigende vandstand og de tiltagende stormfloder i løbet af anden halvdel af 1300-tallet den frie adgang til et onde. Prisen for den trafikgunstige placering var en bosættelse i en lavtliggende marsk, der uheldigvis lå over en dyb istidsrende. Denne rende var fyldt op af lerede sedimenter, der efterhånden satte sig

Ligesom i andre områder af den nordfrisiske kyst fulgte de middelalderlige stormfloder også mellem de nutidige øer Pellworm og Nordstrand disse istidsrender og -sænkninger i undergrunden. Stormfloderne ramte derfor først digerne omkring Rungholtområdetets koge.

Desuden havde marsken efterhånden sat sig. Det skyldtes blandt andet menneskelig aktivitet, da området var blevet inddiget, afvandet, og man over lang tid havde udvundet tørv i området. Selvom der ikke findes spor efter udvinding af tørv omkring Hallig Südfall, så findes der et tætliggende system af grøfter fyldt op med tørv. Disse opstod i forbindelse med, at man forbedrede jordens bonitet ved at grave overfladetørven af og

smide den i grøfterne for derefter at sprede den opgravede klæg på markoverfladen. Denne form for jordudskiftning har været brugt i det slesvigholstenske marskområde siden romersk jernalder og har altid ført til en sænkning af den oprindelige marskoverflade.

Stormflodskatastrofens konsekvenser lader sig dog ikke udelukkende forklare ved stedets geologisk ugunstige beliggenhed og befolkningens indgreb i naturen. Andre faktorer spillede også en afgørende rolle. Den klimaforværring, hvis nærmere betydning for det aktuelle kystafsnit endnu ikke er fuldt belyst, samt den i Nordfrisland siden 1350 hærgende pest har haft betydning. Pesten reducerede ikke blot befolkningstallet. De overlevende har muligvis været så svækkede, at de slet ikke formåede at holde digerne ved lige. Det kan derfor ikke undre, at det ikke lykkedes at genetablere digerne mellem de nutidige øer Pellworm og Nordstrand i tiden efter Den Store Manddrukning, og det til tidevandet overladte ubeskyttede område i dag er blevet til vade.

Den Store Manddrukning i 1362 var ikke blot skyld i store tab af menneskeliv og af indvundet land. Den førte også til forandringer i landskabet, som kystbefolkningen profiterede af.

For eksempel gennembrød den såkaldte Heverstrøm (som er et kompliceret system af tidevandsrender), den strandvold, der på det tidspunkt lå mellem Lundenberg herred og øen Gammel-Nordstrand, så der blev adgang for skibssejlad ind til Husum. Som efterfølger for Rungholt udviklede denne hidtidig ret ubetydelige bebyggelse sig til en vigtig havneby.

Desuden voksede der efter stormfloden halligland op på den del af det ødelagte middelalderlige kulturlandskab, der lå på stabil undergrund. Dette landskab blev beboet af mennesker, og på denne måde opstod de på verdensplan enestående halliger, hvor mennesker indtil i dag takket være specielle overlevelsesstrategier har været i stand til at leve og ernære sig. ■

Litteratur

Henningsen, Hans-Herbert: *Rungholt. Der Weg in die Katastrophe*. Bind 1 og 2, Husum 1998 og 2000.

Panten, Albert og Hans Joachim Kühn: *Rungholt – Sage und Wirklichkeit*. I: Steensen, Thomas (udg.), *Das große Nordfriesland-Buch*. Hamburg 2000, side 152-161.

Panten, Albert: "... im salzen Meere vergangen...". Aufzeichnungen über die Flut von 1362. I: *Nordfriesland 3*, 2012, side 11-16.

Ordenskapitlet og Sønderjylland

Af Knud J.V. Jespersen

Med afsæt i den nyligt udkomne bog 'Vejen Hjem. Sønderjyske skæbner 1864-1920' opridser kongelig ordenshistoriograf, professor Knud J.V. Jespersen her, hvilke rige muligheder Ordenskapitlets store samling af levnedsbeskrivelser frembyder for nye spændende indsigter i Sønderjyllands dramatiske historie fra 1864 til 1920.

“**O**RDENER HÆNGER MAN PÅ IDIOTER”
 Erklærede digteren Peter Andreas Heiberg i sin berømte Indtogsviser fra 1790, forfattet i anledning af Kronprins Frederik (VI)'s formæling med Prinsesse Marie Sofie Frederikke af Hessen-Kassel. Dette provokerende udsagn sammen med flere andre systemkritiske ytringer mod enevoldsstyret fra hans hånd indbragte ham en landsforvisningsdom, der betød, at han kom til at tilbringe resten af sine dage i Paris. Det var prisen for at fornærme det ømfindtlige enevældige styre og dets temmelig stivnede ordensvæsen. Sidstnævnte tilgodeså på den tid næsten udelukkende fyrstelige og adelige, der befandt sig på samfundsstigens allerøverste top - groft sagt den gruppe, der var født med en guldske i munden.

Den voldsomme reaktion fra styrets side viser, at Heiberg med sin respektløse bemærkning havde trådt på en særdeles øm tå. Inderst inde vidste man jo godt, at mange almindelige mennesker var tilbøjelige til at give ham ret. Regimet kunne derfor med en vis ret frygte, at bemærkningen -

hvis man lod den gå upåtalte hen - ville kunne udløse en bred folkelig systemkritik af lignende styrke som den, Mogens Glistrup små 200 år senere satte gang i, da han offentligt fremviste sin trækprocent på nul og sammenlignede skattesnydere med frihedskæmpere.

Der er imidlertid en verden til forskel mellem situationen på Heibergs tid og billedet af den gruppe ordensmodtagere, der kommer til orde i 'Vejen Hjem'. Ingen af disse var idioter, og de var slet ikke født med nogen guldske i munden - tværtimod. Men mere om det senere. Forinden skal det kort ridses op, hvordan det kongelige danske ordensvæsen i mellemtiden udviklede sig på en måde, så man i dag på grundlag af Ordenskapitlets arkiv har mulighed for at skaffe sig et førstehånds indblik i et bredt udsnit af den danske befolknings - herunder også de genforenede sønderjyders - levevilkår på godt og ondt gennem de seneste cirka halvandet hundrede år.

Dannebrogordenen - fra Hvid Ridder til fortjenstorden

Som Heibergs eksempel viste, tog enevælden ingenlunde let på åbenlys systemkritik. På den anden side var magthaverne omkring 1800 på ingen måde tonedøve, men tværtimod lyttende og forandringsparate i en sådan grad, at historikere ligefrem har givet denne fase af regimets udvikling betegnelsen den opinionssty-

rede enevælde. Det dækker over, at enevældsmonarken fra slutningen af 1700-tallet i stigende grad opfattede sig selv som den øverste fortolker af folkeviljen, mens han tidligere havde set sig selv som indsat af Gud og derfor kun ansvarlig over for denne. De mange store samfundsreformer på denne tid - herunder landboreformerne og stavnsbåndsløsningen - er synlige udtryk for denne tilpasning til det borgerlig-liberale samfund, der var undervejs. Forandringen af Dannebrogordenen fra en eksklusiv ridderorden til en bredt anvendelig fortjenstorden var udtryk for samme tendens.

Efter at Frederik VI i foråret 1808 havde efterfulgt sin afdøde fader på tronen, gennemførte han som en af sine første regerings handlinger en omfattende reform af Dannebrogordenen, der tilpassede den til det nye borgerlige samfund og åbnede mulighed for at anvende den bredt som anerkendelse af fortjente borgere. Efter et hastigt, men grundigt kommissionsarbejde blev ordenens nye statut sat i kraft den 28. juni 1808. Med enkelte senere ændringer er den stadig

det gældende grundlag for ordenens anvendelse.

Den samfundsmæssige baggrund for nyordningen var den hastige fremvækst af en stadig mere artikuleret middelklasse. Heiberg er et skarptunget eksempel, som krævede sin indsats for staten og fædrelandet anerkendt efter fortjeneste og med stigende styrke kritiserede adelens privilegier og det forældede kongelige ordensvæsen med dets favorisering af en snæver rangelite. Det spillede utvivlsomt også ind, at Danmark-Norge netop da befandt sig midt i en opslidende krig med England, hvilket stillede helt ekstraordinære krav både til civilbefolkningen og de væbnede styrker. Begge forhold understregede behovet for at kunne belønne borgere, der gjorde en særlig indsats såvel i krigs- som i fredstid. Den reformere-

Dannebrogmændenes Hæderstegn eller Sølvkorset. Fra ordenens indstiftelse i 1808 og til dens forandring i 1952 blev den tildelt 20.650 danskere, hvoraf mange var veteraner fra krigen.

de Dannebrogorden var et forsøg på at imødekomme dette behov.

Med forbillede i den franske Æreslegion indstiftet af Napoleon Bonaparte i 1802 som en fortjenstorden til franske borgere, der havde ydet en særlig indsats for fædrelandet, blev den hidtil en-klassede Dannebrogorden nu opdelt i tre klasser, nemlig en ridderklasse, en kommandørklasse og en storkorsklasse. Dertil kom også en særlig fornem klasse, storkommandørklassen, som i praksis var (og er) forbeholdt kongehusets medlemmer. Tanken var, at de dekorerede som udgangspunkt skulle starte i ridderklassen, hvorfra de så ved fortsat fortjenstfuld indsats kunne avancere til højere klasser.

Til dette nye ordenssystem knyttes også et særligt fortjensttegn, Dannebrogsmændenes Hæderstegn også kaldet Sølvkorset. Det lå uden for ordenens almindelige klasser og kunne tildeles ikke-rangspersoner, som i en snævrere kreds havde gjort sig særligt fortjente - typisk sognefogeder, redningsfolk, militære underbefalingsmænd og menige - eller det kunne tildeles som en særlig ekstra udmærkelse til en person, som allerede havde modtaget en orden.

Den overordnede idé med hele denne omlægning var at kunne "belønne sande fortjenester, hos hvem de end findes", som det hed i retningslinjerne for ordenen. Og det særlige sigte mod den nye middelstand understregedes yderligere af en bestemmelse om, at ordenen skulle gives som et ydre tegn "på erkendt borgerværd". Dannebrogordenen skulle med andre ord ikke mere være et privilegium for de højeste rangklasser, hvilket netop var kernen i Heibergs kritik 18 år tidligere.

Ordenskapitel og levnedbeskrivelser

Administrationen af det nye ordensvæsen blev lagt i hænderne på De Kongelige Ordeners Kapitel - i daglig tale Ordenskapitlet - med tilhørende sekretariat. Dertil knyttes også et embede som kongelig ordenshistoriograf. Hans opgave var at skrive og vedligeholde ordenernes historie og indsamle biografiske oplysninger om de dekorerede til brug for de nekrologer over de i årets løb afdøde riddere, der skulle oplæses ved de årlige ridderfester på Rosenborg eller i Frederiksborg Slotskirke. Ridderfesterne fik dog kun en kort levetid. Den første fandt sted i 1809 og den sidste i 1813. Efter statsbankerotten i 1813 og tabet af Norge i 1814 var tiden ikke mere til sådan festivitas, og de er aldrig blevet genoptaget siden.

Derimod fik embedet som ordenshistoriograf lov til at bestå, og denne fortsatte ufortrødent med at indsamle biografiske oplysninger om ridderne. Indsamlingen antog hurtigt den form, at nyudnævnte riddere blev bedt om at indsende en skriftlig selvbiografi, som derefter blev arkiveret i Ordenskapitlet. På denne måde opstod den enestående personalhistoriske samling, som i dag omfatter omkring 40.000 danske selvbiografier.

Den nuværende samling, hvoraf 60 er aftrykt i 'Vejen Hjem', omfatter imidlertid udelukkende biografier afleveret efter 1884. Der skete nemlig det triste, at hele den ældre samling gik op i luer i forbindelse med Christiansborgs brand dette år. Til gengæld lykkedes det at redde hele serien af ridderjournaler fra 1808 og fremefter, hvori navnene på alle dekorerede er optegnet, ofte vedføjet en

kort begrundelse for tildelingen. Takket være disse protokoller har vi bevaret et overblik over, hvem der blev dekoreret helt tilbage til 1808 og ofte også hvorfor, selv om selve levnedbeskrivelserne fra før 1884 definitivt er gået tabt. Alligevel repræsenterer den nuværende samling en uvurderlig kulturhistorisk skat dækkende et stykke danmarkshistorie, der rækker langt tilbage i 1800-tallet.

Dannebrogsmænd og veteranberetninger

Langt hovedparten af de levnedbeskrivelser, der er aftrykt i 'Vejen Hjem', hidrører fra modtagere af Dannebrogsmændenes Hæderstegn, Sølvkorset. Under De slesvigske Krige 1848-50 og 1864 fandt det tillige anvendelse som tapperhedstegn til menige og underbefalingsmænd, der havde udmærket sig særligt under kampene, mens fortjente officerer oftest modtog et ridderkors. Under og efter 1. Slesvigske Krig tildeltes der således omkring 2.000 dekorationer for tapperhed. Deraf var 325 ridderkors og omkring 1.640 Sølvkors. I forbindelse med 2. Slesvigske Krig 1864 tildeltes der kun omkring 750 dekorationer, hvoraf de 320 var ridderkors til officersgruppen, mens de resterende 430 var Sølvkors. Det svarede til, at hen ved 24 procent af officerskorpset modtog en dekoration, mens blot 0,6 procent af det menige mandskab og underbefalingsmændene modtog et Sølvkors - en betydelig skævhed.

Dertil kom dog senere tildelinger ved jubilæer og veteranstævner. Og ikke mindst efter Genforeningen i 1920 blev der gjort en stor indsats for at opspore og dekorere veteraner

både nord og syd for den gamle Kongeågrænse, som trods dokumenteret tapper indsats ikke tidligere var blevet dekoreret. Det var ikke et øjeblik for tidligt, idet de fleste endnu levende veteraner typisk da havde rundet de 80 år. Ikke desto mindre lykkedes det i løbet af 1920'erne at opspore et betydeligt antal og tildele dem ikke færre end 2.000 Sølvkors, hvilket således i sidste øjeblik rettede noget op på den oprindelige skævhed i tildelingen. De veteranberetninger, der gengives i 'Vejen Hjem', er alle produkter af denne sene tildelingsrunde, hvilket klart fremgår af de ledsagende portrætfotos, der stort set alle viser mænd, der har nået oldingevalderen.

Det havde været oplagt til udgivelsen at vælge veteranberetninger, der i tid lå noget nærmere på krigen i 1864; men det lod sig ikke gøre af den enkle grund, at de slet ikke foreligger. Sagen er nemlig, at Dannebrogsmændene først fra 1904 blev bedt om at indsende levnedbeskrivelse til Ordenskapitlet. Med mere end et anstrøg af åndshovmod tiltroede man nemlig ikke de almindelige mennesker, der var de normale modtagere af dette ordenstegn, evnen til at formulere en personlig beretning på skrift. Det blev først ændret, da kulturhistorikeren, professor Troels Troels-Lund overtog ordenshistoriografembedet efter geheimearkivar C.F. Wegener i 1897. Efter flere års indtrængende henstillinger fik han omsider udvirket, at Christian IX i 1904 traf beslutning om, at også Dannebrogsmændene skulle opfordres til at indsende levnedbeskrivelse. Men da mange af veteranerne fra 1864 da befandt sig syd for Kongeågrænsen, måtte man

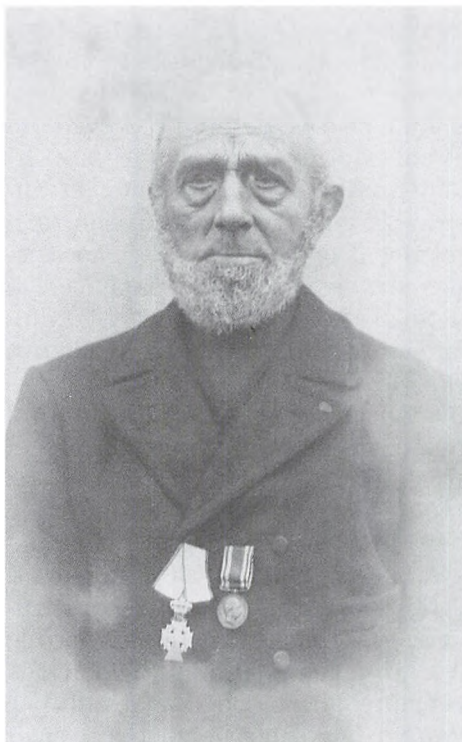
hen på den anden side af Genforeningen, inden de kunne dekoreres og dermed også aflevere deres beretning.

Tiltroen til deres evner var dog fortsat ikke større, end at de som den eneste kategori fra Ordenskapitlet fik tilsendt et linjeret dobbelt folioark, hvor der øverst på forsiden var fortrykt ordene "Dannebrogsmænd" og "Levnedsbeskrivelse". Tanken var naturligvis, at det fornemme papir med

det fine fortryk skulle sende et signal til den formodet ikke særlig skriftkloge Dannebrogsmænd om, at han havde pligt til at aflevere sin levnedsbeskrivelse, samt give ham en idé om det forventede omfang. Dette nærmest forudbestemte format afspejler sig klart i de veteranberetninger, der er aftrykt i 'Vejen Hjem'. Kun enkelte overskrider normen på de fire håndskrevne sider. De afslører da også gan-

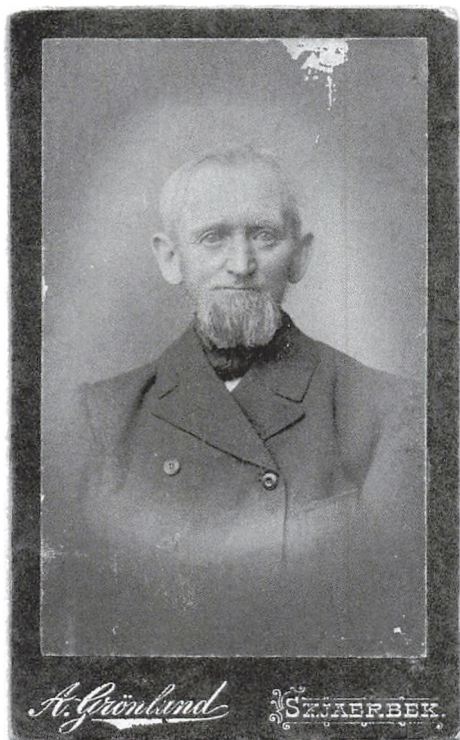
Aftægtsmand Nis Peter Hansen (1839-1924) i Kliplev blev Dannebrogsmænd den 24. november 1920. Han deltog i krigen i 1864 og kæmpede mod østrikerne under tilbageslaget fra Dannevirke. Det var ikke sidste gang, han var i krig. Som preussisk undersåt deltog han også i den Fransk-Tyske Krig 1870-71, hvor han blev såret.

Boelsmand Hans Petersen Bjørnskov (1839-1928) i Gøttrup blev Dannebrogsmænd den 24. november 1920. Han var menig soldat under krigen i 1864, hvor han bl.a. deltog i forpostfægtninger foran Dannevirkestillingen. Siden deltog han i tilbageslaget til Sønderborg og var ved krigsafslutningen i Vendsyssel.

ske betydelige forskelle i sprogbeherkelse og formuleringsevne; men generelt afspejler de en betydelig fortælleglæde, som understreger betimeligheden af Kongens beslutning i 1904. Tilsammen tegner de et levende - undertiden rystende - billede af krigens skæve gang, således som den oplevedes i geledet eller i skyttegraven - i bogstaveligste forstand et stykke krigshistorie i jordhøjde.

Gårdejer Jens Petersen Jensen (1841-1923), Lovrup, blev Ridder af Dannebrog den 30. december 1920 for sit nationale arbejde, bl.a. som Skoleforeningens første formand.

Sønderjyske skæbner

Genforeningen i 1920 udløste et stort behov for at vise officiel anerkendelse til en række af de mænd, der i den tyske tid havde kæmpet for den danske sag i Sønderjylland. Denne anerkendelse fandt undertiden udtryk ved tildeling af et ridderkors, og det resulterede almindeligvis i en kortere eller længere levnedsskildring til Ordenskapitlet. Arkivet rummer såle-

Frimenighedspræst Niels Anton Jensen (1869-1954), Bovlund, blev udnævnt til Ridder af Dannebrog den 27. november 1920 for sit store arbejde for sønderjyske krigsfanger i de franske og russiske krigsfangelejre under Første Verdenskrig.

des talrige beretninger fra sønderjyske pressefolk, præster, skolefolk, gårdejere og andre, som fra mange forskellige vinkler kaster lys over nationalitetskampens ofte barske vilkår. Tilsammen giver de et livsnært indblik i den daglige virkelighed, som mange dansksindede levede i under det tyske styre, ligesom de formidler fine stemningsbilleder fra tiden omkring afstemningerne og Genforeningen. Et repræsentativt udvalg af disse er ligeledes optrykt i bogen.

Ser man strengt kildekritisk på sagen, er det klart, at sådanne personlige beretninger kan lade en del tilbage at ønske. Veteranberetningerne er typisk affattet med en tidsafstand på omkring 60 år til den begivenhed - krigen i 1864 - der skildres. Det åbner i sig selv mulighed for mange fejlhuskninger og fortrængninger. Selv om mange utvivlsomt i forbindelse med udarbejdelsen har konsulteret ældre breve og dagbøger, er der i bund og grund tale om sene, subjektive beskrivelser. Det samme gælder, om end i mindre grad, beretningerne fra sønderjyderne under tysk styre. Her er tidsafstanden nok mindre; men til gengæld kan der måske netop i forbindelse med udarbejdelse af en selvbiografi til den danske konges ordenskapitel tænkes at være en tendens til - bevidst eller ubevidst - at overbetone det danske og beskrive forholdene lidt for sort-hvide, så de mere gråmelerede nuancer i hverdagen trænges i baggrunden.

Læser man imidlertid beretningerne som kilder til ophavsmændenes eget livsforløb, karakter og personlig-

hed - og under den synsvinkel er der jo tale om et førsteklases kildemateriale - tegner der sig et samlet billede af en gruppe mennesker, som gennem et langt og ofte nøjsomt liv på trods af tab og personlige sorger gjorde alt det, der forventedes af dem - og ofte mere til - uden at kny. En gruppe mennesker, som uden at kræve eller forvente meget gjorde deres pligt, da der blev kaldt. De repræsenterer dermed på det smukkeste de egenskaber, som trods alle vanskeligheder og tilbageslag bar Danmark frelst gennem krisen efter nederlaget i 1864 og sikrede, at det danske Sønderjylland kunne overleve 56 år under fremmed styre.

De sønderjyske levnedsbeskrivelser i Ordenskapitlet fra tiden efter Genforeningen fortæller samlet set deres egen lavmælte, autentiske historie om en helt afgørende periode ikke blot i Sønderjyllands, men i hele Danmarks historie. De fortæller i egentligste forstand den menige sønderjydes og danskers historie fra Hertugdømmerne gik tabt, til Sønderjylland vendte tilbage til Danmark i 1920. ■

Litteratur

Jespersen, Knud J.V.: *Vejen Hjem. Sønderjyske skæbner 1864-1920*. København 2012.

Kaarsted, Tage: *Hædersmænd. 45 Dannebrogsmænds levnedsskildringer*. Herning 1986.

Bencard, Mogens og Tage Kaarsted (red.): *Fra Korsridder til Ridderkors. Elefantordenens og Dannebrogordenens historie*. Herning 1993.

Christian X og Kongernes Konge i Tyrstrup Kirke

Af Birgit Jenvold

Christian X formåede ikke alene at skabe opmærksomhed på sit grænseridt den 10. juli 1920. Senere på dagen kunne den dybt berørte forsamling i Tyrstrup Kirke se den knælende konge modtage præstens velsignelse. Museumsinspektør Birgit Jenvold, Amalienborgmuseet, er ved at kaste nyt lys over historien bag gipsrelieffet af den knælende Christian X, der siden slutningen af 1980'erne har hængt i Tyrstrup Kirkes våbenhus.

Den knælende konge

GENFORENINGSFEJRINGEN 10. - 12. JULI 1920 huskes i dag især fra de berømte billeder af Christian X på den hvide hest, da han red over den tidligere grænse. Der fulgte dog mange andre arrangementer med kongefamiliens deltagelse i Sønderjylland i de historiske dage. Det første af dem var en andagt i Tyrstrup Kirke i Christiansfeld lige efter Kongens såkaldte grænseridt.

Kirken var proppet til bristepunktet, og et kor sang "Kongernes konge". Da velsignelsen skulle lyses, og alle rejste sig, skete der noget helt uventet, og man holdt vejret: Christian X trådte frem og knælede foran præsten. Eneste lyd i den fyldte kirke var, da Kongens officerssabel med en lille metallisk klirren ramte gulvet. Knælende modtog Monarken velsignelsen med takken til Gud for Genforeningen.

Det vides ikke, om det var en plud-

selig indskydelse, som da Kongen lidt tidligere på dagen skabte et af Danmarks stærkeste nationalhistoriske symbolbilleder ved at tage en tilfældig lille pige i folkemængden op til sig på hesten. Christian kunne - trods sin militærisk disciplinerede optræden - agere spontant og følelsesfuldt.

Der er overleveret erindringer om hændelsen i kirken, som berørte de tilstedeværende dybt. I modsætning til grænseridtet og mange andre begivenheder ved Genforeningen er der ingen fotos, som dokumenterer den gribende scene. Dengang var det ikke skik at fotografere eller filme kirkelige handlinger, hvor betydningsfulde de end måtte være.

Penge og kunstnere

Det historiske vingesus har vakt glæde og stolthed i sognet, men hvem, der fik ideen til et kunstværk i Tyrstrup Kirke til minde om den højtidelige stund, ved vi ikke. Det blev en lang og kringlet vej fra tanke til det færdige værk, som kun delvist kan følges gennem kendt arkivmateriale. Sagen optræder i menighedsrådets såkaldte forhandlingsprotokol, som er korte referater af møderne, og der er bevaret dokumenter privat hos efterkommere af menighedsrådsmedlemmet A.H. Andersen. Arkivalierne er fra august 1929 til januar 1940 med en lang pause på fem år fra september 1930.

Indledningsvis ønskede man sig et mindesmærke i tiåret for begivenhe-

den og skønnede, at det ville koste 2.000 kr., men tidens økonomiske krise spændte ben. Der blev i 1930 ført en sirlig liste med noteringer af navngivne bidragydere til indsamlingen, som skulle finansiere kunstværket. Beløbene er fra 50 ører op til en enkelt donation på 20 kr., hvoraf langt de fleste er på 1 kr., der i følge Danmarks Statistiks omregningstabel i dag ville svare til ca. 35 kr. Listen nåede op på 352,75 kr., så der var lang vej igen. Mindesmærket kom i sidste ende til at koste 2.300 kr. plus det løse. Det var altså ikke helt nemt at kradsø pengene ind, selv om man i sognet var så rørte og ønskede at bevare mindet om kirkens rolle i Genforeningen for eftertiden.

Den bevarede korrespondance indledes med et brev dateret 27. november 1929 fra menighedsrådets pennefører bygmester A.H. Andersen til Nationalmuseets direktør Mouritz Mackeprang, der blev spurgt til råds om kunstnervalg, da man ønskede sig en mindetavle "forestillende det Øjeblik, da Kongen knælede foran Alteret og Provst Nissen lyste Velsignelsen."

Mackeprang svarer venligt med et brev dateret allerede dagen efter. Han anbefalede, at man henvendte sig til enten maleren Niels Skovgaard eller billedhuggeren Jens Lund med følgende bemærkning: "At Skovgaard er den betydeligste Kunstner af de to behøver jeg ikke at sige, men også Jens Lund er meget flink og nævnlige meget øvet i at skære i Træ."

Der følger så flere breve til og fra Skovgaard, som har for travlt til at påtage sig opgaven, men anbefaler den unge billedhugger Gunnar Hansen, der "kan gøre noget monumen-

talt, og da han både er kirkeligt og nationalt interesseret, tror jeg, at opgaven vil komme i gode hænder, hvis man overdrager ham arbejdet". Denne del af korrespondancen slutter i september 1930 med, at Skovgaard henvender sig som en grå eminence, fordi Hansen ikke har hørt nærmere. Andersen må så fortælle, at det trækker i langdrag, da "den økonomiske Side af Sagen synes at skulle volde større Vanskeligheder end oprindelig tænkt".

Hvad, der ikke fremgår af de kirkelige arkivalier, er, at Niels Skovgaard også var involveret i et andet kunstværk i Christiansfeld. Han var kunstneren bag motivet på det genforeningsmonument, der på lokalt initiativ blev afsløret i byen 10. juli 1935 som gave fra Ny Carlsbergfondet.

Basar og bøv!l

I september 1935 dukker sagen igen op i forhandlingsprotokollen, hvor det vedtages, at indsamlingen skal fuldføres evt. i samråd med Historisk Samfund for Sønderjylland. Næste gang emnet drøftes i menighedsrådet er i april 1937, hvor det besluttes, at man skal forsøge at afholde en såkaldt basar for at indsamle flere penge, og "Sagen overdroges foreløbig til Menighedsrådets Hustruer". Så hører vi ikke mere til dette, før det i oktober fremgår, at basaren, der blev afholdt på Missionshotellet i september, indbragte 560,95 kr. netto. Velgørehedsarrangementer med lotteri og auktion over donerede ting var populære i tiden, og det lykkedes således damerne at skaffe godt en fjerdedel af det forudsete beløb på en enkelt dag. Hvordan, det resterende beløb er skaffet, fremgår ikke.

Herefter genoptages brevvekslingen med Skovgaard med nyheden om, at de 2.000 kr. nu er skaffet og spørgsmålet om, hvorvidt han nu kan udføre opgaven eller foreslå en anden kunstner. Skovgaard siger igen fra, nu

grundet sin alder og svagelighed, og anbefaler denne gang sin nevø, maleren og billedhuggeren Johan Thomas Skovgaard. Så korresponderes der med denne, og der dukker breve op til og fra billedhuggeren Gunnar Hansen, som menighedsrådet altså ikke havde glemt. Brevene handler bl.a. om motivet med den knælende konge og kunstnerbesøg i kirken for at se på forholdene.

Gunnar Hansen (1901-1972): Lovsang. 1945. Klæberstensrelief indsat i muren i Tyrstrup Kirkes nordre korsarm. Afsløret ved festgudstjeneste 10. juli 1945. På begge sider af billedfeltet har relieffet indhugget tekst; til venstre: DA TRÆNGSELS TIDER / OG KRIG VAR OMME / VI VIDNED AABENT / VORT SIND VOR TUNGE / VOR ÆT ER DANSK / 10. JULI 1920, og til højre: HER KNÆLED KONGEN / FOR HERRENS ALTER / MED TAK TIL GUD / THI LOVER HERREN / HANS NAADE VARER / FRA SLÆGT TIL SLÆGT / CHRISTIAN X.

En årsag til, at man huskede Hansen, kunne være, at han havde gode sønderjyske forbindelser at trække på; ikke blot fordi han havde været værnepligtig soldat i Haderslev i 1926. Hans gudfar var den navnkundige Adolph Svensson, redaktør på Dybbøl-Posten og fra 1929 på Jydske Tidende, som også i en længere årrække var landstingsmand.

Der gik åbenbart bøvl i sagen, idet der helt frem til slutningen af 1939 er

Foto: Tyrstrup Kirke.

breve, hvor J.Th. Skovgaard venligt, omend krænket, beder om at få sin skitse retur, da han har hørt, at opgaven er givet til Gunnar Hansen, uden at han selv har fået besked. Det var ikke nemt at holde noget skjult i Danmarks lille kunstverden. Hansen og Skovgaard var oven i købet langt ude i familie med hinanden, da Hansens svigerinde var gift med Skovgaards fætter.

Skovgaards skitse var bortkommet, men dukkede op og blev sendt tilbage, da sognets præst ved flytning til andet embede var ved at pakke. Ved at sammenstykke oplysninger i forhandlingsprotokollen og den bevarede korrespondance med Skovgaard fremgår, at han usagt, men reelt set, nok blev lagt på is. Man var i menighedsrådet utilfredse med, at han havde leveret et forslag, der kun indeholdt en tekst uden det ønskede motiv. Kunstneren havde oplyst, at hvis der skulle billede på mindesmærket, ville prisen blive 5.000 kr. Menighedsrådsmedlemmerne har sikkert været chokerede over beløbet, men besluttede i svaret til Skovgaard at udtrykke deres forbavselse. At prisen nok svarede meget godt til, hvad en relativt kendt kunstner som J. Th. Skovgaard dengang fik for en sådan opgave, er en anden sag.

Kongens afslag

I august 1938 var Gunnar Hansen på besøg i kirken, og de følgende breve handler bl.a. om en merudgift på 300 kr. til køb af en egnet sten til at hugge det endelige relief i, samt at billedhuggeren vil forelægge motivet for Christian X's kabinetssekretær for at få Kongens accept af motivet. Hansen takkes for besøget i Christiansfeld, li-

gesom menighedsrådet er meget interesseret i at få formaliteterne på plads, dvs. Kongens billigelse så "hele Arbejdet med Tavlens Udførelse og Anbringelse kan blive afsluttet i god Tid inden Afsløringen; denne tænkes jo foretaget i Forbindelse med Kongens næste aarlige Besøg her på Eggen, hvilket efter de hidtidige Erfaringer plejer at finde Sted i Maj Måned".

Man regnede altså med afsløring af værket i foråret 1939. Sådan kom det imidlertid ikke til at gå. I forhandlingsprotokollen for mødet holdt den 30. august 1939 står, at et brev fra Kongens Kabinetssekretariat blev oplæst, og det fremgår, at "Kongen ønsker ikke nogen Portrætgengivelse af sig i Kirken". Dette brev, der utvivlsomt lagde en dæmper på mødets stemning, er desværre ikke bevaret.

På det næste møde i oktober blev det besluttet at søge audiens hos Christian X for at høre nærmere om Hans Majestæts ønsker. Om audiensen blev til noget, siger kilderne intet om, men på det følgende møde i november noteres, at man vil bede Gunnar Hansen om et nyt udkast eventuelt med et symbolsk motiv.

Lovsang

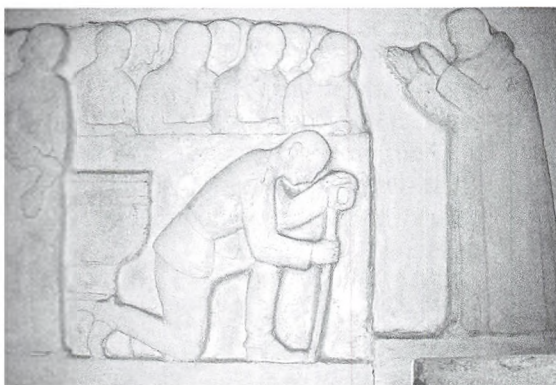
Det havde nok været klogt at spørge Kongen lidt tidligere i processen. Flere kilder har mundtligt overleverede beretninger om, hvad der skete: De siger samstemmende, at Christian X desværre ikke accepterede det ønskede motiv for mindesmærket, da han fandt det upassende, at han blev portrætteret i et indviet kirkerum, hvor 'kun Kongernes Konge bør hyldes'. Kongernes Konge er et af Biblens synonymymer for Jesus Kristus. Om det

angivelige citat af Christian X har stået i det oplæste brev, er sagt ved en audiens - eller simpelthen er tilføjet, efterhånden som historien er blevet fortalt fra mund til mund, kan der kun gisnes om. Men det kunne være interessant at få opklaret.

Alene fordi Christian X var dybt troende, var det nok inderligt imod hans religiøse overbevisning at være afbildet i en kirke - og her var Kongen i fuld overensstemmelse med, hvad man også i dag finder passende som udsmykning i kirkerum. Menighedsrådet i Tyrstrup Kirke lod måske deres begejstring over den ikke-fotodokumenterede historiske begivenhed løbe af med realitetssansen og fornemmelsen for, hvilke motiver et kirkerum kan indeholde.

Hvem der fandt på motivet 'Lovsang' som alternativ, står hen i det uvisse, men billedhuggeren, der var præstesøn og færdedes i grundtvigske kredse, er et godt bud. Først i 1945, efter Besættelsen, blev Gunnar Hansens kunstværk afsløret med et motiv, der kan ses som rent kristent. Lovsangsmotivet med et syngende kor kan dog for de indviede også nemt tolkes som symbol på den fælles erindrede begivenhed i 1920 - og måske Befrielsen - bl.a. med reference til sangen 'Kongernes konge'.

'Kongernes konge', der blev fremhævet som det musikalske indslag ved den historiske andagt i 1920, er i øvrigt slet ikke en salme, men faktisk en populær krigssang fra 1848. Sangens oprindelige titel var 'Bøn for

Gunnar Hansen: Christian X. knæler i Tyrstrup Kirke 10. juli 1920. 1938. Gipsstikse til urealiseret stenrelief i fuld størrelse, der kom til Tyrstrup Kirke i 1985, siden restaureret og opsat i våbenhuset i 1993. Blandt personerne bag Kongen ses Dronning Alexandrine.

Gunnar Hansen: Første miniaturreskitse i gips til urealiseret genforeningsmindesmærke i Tyrstrup Kirke. 1938. Skitsen skæmmes desværre af senere påført tuschskrift, lakering og afslag, men er et fint eksempel på et første udkast til et 'kongeligt' monument. Tilhører pastor emeritus Svend Aage Nielsen.

Danmark', og den blev fremført første gang i Tivoli i København til støtte for Danmarks tropper i Den 1. Slesvigske Krig. I sangen anråbes Gud om at skærme og støtte kampen for en retfærdig dansk sejr. Sangen er stadig anvendt, bl.a. benyttes den hvert år på Sønderborg Kaserne ved minde-sammenkomsterne for stormen på Dybbøl i 1864 og ved forsvarets højtideligheder, når faldne danske soldater vender hjem fra tjeneste på internationale udstationeringer.

I 1920 var sangens referencer aktua-liseret til at handle om de dansksin-dede sønderjyders år under 'frem-medherredømmet' fra 1864 til 1920. Christian X kunne givetvis sangen i søvne og kan i afslaget til Tyrstrup Kirke have anvendt formuleringen om, at kun Kongernes Konge bør æres eller hyldes i en kirke; meget vel inspireret af højtideligheden og kor-sangen i Tyrstrup Kirke, der utvivl-somt gjorde stort indtryk på Kongen.

En ranglet organist og Kongen i våbenhuset

Siden er det af Christian X kasserede motiv alligevel kommet til ære og værdighed i Tyrstrup Kirke. I respekt for Kongens overleverede ønske om ikke at blive afbildet i kirkerummet hænger gipsrelieffet i våbenhuset.

Når det endte sådan, skyldes det et heldigt tilfælde og omtanke. I 1980 besøgte pastor Svend Aage Nielsen i Toreby på Lolland sin kirkes nye organist, Børge Gotfredsen. I stuen hang et miniaturerelief i gips, som Nielsen spurgte til. Gotfredsen fortalte, at han var ungdomsven med bil-lehduggeren Gunnar Hansen, og at dette var den første lille skitse til relieffet bestilt af Tyrstrup Kirke. Got-

fredsen havde været model for Han-sen til kongeskikkelsen, da han var meget høj og ranglet som Christian X. Modellen havde fået det lille relief som gave og forærede det siden til pastor Nielsen, der stadig har det. Forhåbentlig ender det en dag i sam-lingen på Amalienborgmuseet, hvor det i 2011 blev vist på særudstillingen 'Gud bevare Danmark'.

At det store gipsrelief, der er en vi-derebearbejdning af miniatureskitsen, kom til Tyrstrup Kirke, er Svend Aage Niensens fortjeneste. Da fejringen af 65-året for Genforeningen i 1985 nær-mede sig, kom han i tanke om, at Got-fredsen havde nævnt, at kunstnerens enke, Anna Hansen, havde dette værk. Nielsen kontaktede hende - og glad blev den gamle dame i Bagsværd, da hun stod for at skulle tømme hjem-met og sin afdøde mands atelier. Re-lieffet blev så hentet til Toreby. Ved festgudstjenesten i Tyrstrup Kirke 10. juli 1985 overdrog pastor Nielsen vær-ket, der med daværende sognepræst Niels Østergaard som primus motor efter restaurering nogle år senere blev ophængt i våbenhuset.

I 2012 er det 100-året for Christian X's tronbestigelse, og på Amalien-borgmuseet er der fokus på 'Rytter-kongen'. I 2013 fejrer Tyrstrup Kirke 150-års jubilæum. Derfor er det et håb, at det nu i løbet af de kommen-de måneder kan lykkes at finde doku-menter i Kongehusets arkiver, der kan kaste lys over Christian X's rolle i de to reliefmotivets historie. ■

Tak for oplysninger til Jonna Gram, Anna Hansen, Jette Haugaard Nielsen, Svend Aage Nielsen, Niels Østergaard og efterkom-mere af A.H. Andersen m.fl.

Set og sket i Grænselandet

Grænselandskronik

Af H. E. Sørensen

Debatten i det danske mindretal i Sydslesvig er livlig, efter det er kommet frem, at en elev på Lyksborg Danske Skole er blevet nødsaget til at forlade skolen, da forældrene har sendt storebroderen på det tyske gymnasium efter sommerferien. Mindretalsdebat og skuffelser i kulturhovedstadsaspiranten Sønderborg er blandt emnerne i H.E. Sørensens grænselandskronik. Synspunkter i Grænselandskronikken er udtryk for forfatterens holdning og udtrykker ikke nødvendigvis Historisk Samfunds holdninger.

Søskenderegul

“EN NIÅRIG DRENG er blevet nødt til at forlade Lyksborg Danske Skole, fordi drengens storebror skiftede over til det tyske Förde Gymnasium efter sommerferien”. Denne korte meddelelse i Flensborg Avis den 17. august satte brand både i mindretallet og langt udenfor. Grunden til, at drengen blev fjernet fra skolen, var, at hans storebror ikke havde fundet sig til rette på den danske skole, han gik på i Flensborg, og derfor med sine forældres godkendelse havde skiftet til en tysk skole. Det må man - efter Dansk Skoleforenings mening - ikke, da man praktiserer en ‘søskenderegul’, der siger, at ønsker en familie at indmelde et barn i den danske skole, gælder det for alle familiens børn. Man må ikke have nogle børn i dansk og andre i tysk skole. Det er enten eller.

“Hvis forældrene har valgt den danske skole, så har de valgt mindretallet. Sådan har man i mange år haft det i det danske mindretal”, sagde Skoleforeningens formand Per Gildberg (Fl.A., 17/8). “Skoleforeningen er en del af fællesskabet ‘det danske mindretal i Sydslesvig’, og forældrenes valg af vor skole på vegne af deres børn forudsætter en bekendelse og solidaritet til mindretallets målsætninger og værdigrundlag” (Fl.A., 25/8).

Sagen gav anledning til en større debat, adskillige læserbreve og avis-kommentarer. Både for og imod søskenderegul og skolernes krav om bekendelse til danskheden med redaktør Mikael Justesen (JV) og medlem af Sydslesvigudvalget Søren Krarup som yderpunkter.

Justesen skrev i sin leder: “Må det danske mindretal og de danske skolebestyrelser ikke selv bestemme, hvilke regler der skal gælde for at blive optaget på deres skoler? Næ, det må mindretallet ikke. For hele balladen er delfinansieret af offentlige midler. Så de regler, skolerne stiller op, skal være af en sådan karakter, at de ikke strider imod de grundlæggende værdier i samfundet. Og det strider mod enhver fornuft, at den ene drengs skolevalg skal kunne påvirke den anden drengs muligheder for at vælge skole. Det minder meget om sindelagskontrol. ... Det kan de slet ikke få øje på på Lyksborg Danske Skole,

som sagen drejer sig om. Godt, så må de have hjælp. For sådan nogle indgroede forestillinger om danskhed og tyskhed som skarpt adskilte livsformer i grænselandet - de hører ikke hjemme i 2012". Han håbede derfor, at "de bevilgende myndigheder (måtte) give bestyrelsen et venligt opkald" (JV, 18/8).

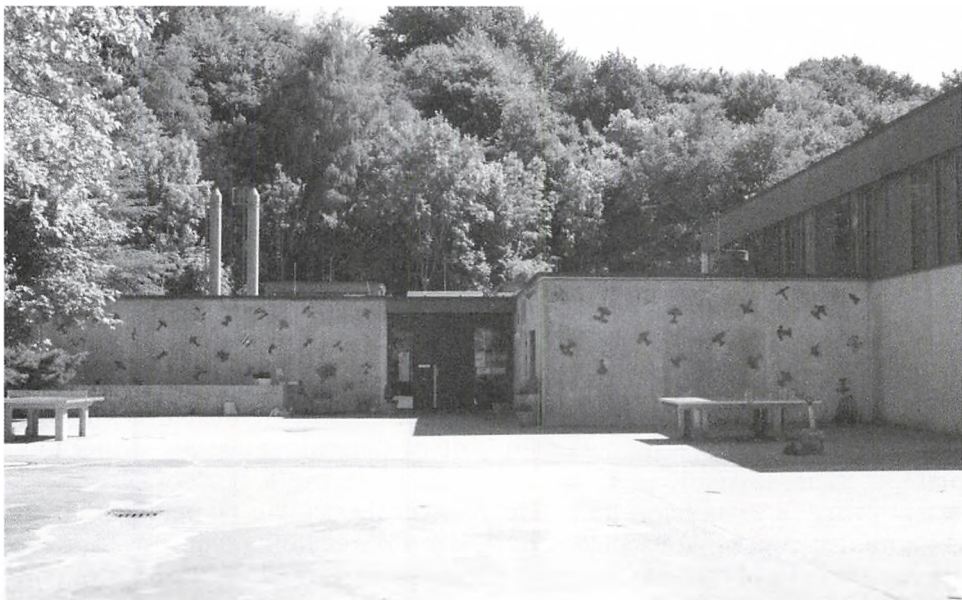
Krarup skrev, at han bakkede fuldstændigt op om Skoleforeningens linje. "Det er vanskeligt at definere barnets tarv", fortsatte han, men "hvis man vælger en dansk skole til sine børn, så har man foretaget et valg, og det er et valg, der forpligter. Det gælder for familien som helhed" (Fl.A., 21/8).

Formanden for Sydslesvigsk Forening (SSF), Dieter Paul Küssner, søgte

at gyde olie på de oprørte vande, da han efter et hovedbestyrelsesmøde, hvor sagen var blevet drøftet, sagde, at "selvfølgelig skal der være plads til undtagelser" og nævnte, at der også er sydslesvigske forældre, der sender deres børn i skole nord for grænsen, uden det får konsekvenser. Reglerne skulle ikke være for rigide, og der skulle træffes individuelle afgørelser i hvert enkelt tilfælde. Hvilket man vist godt kan tilslutte sig (Fl.A., 13/9).

I det tyske mindretals skoler nord for grænsen findes en sådan søskenderegulering ikke. Der findes eksempler på nationalt delte familier, der sætter deres børn skiftevis i dansk og tysk skole, uden at det giver større problemer (Fl.A., 22/8). Men der findes også eksempler på, at en sådan national de-

Lyksborg danske Skole, som en niårig elev måtte forlade, efter det kom frem, at storebroderen var begyndt på det tyske gymnasium.

ling kan føre til konflikter mellem søskende på længere sigt.

Mindretalsskolerne

I de 13 tyske skoler nord for grænsen er der efter sommerferien 1.247 elever eller 14 mere end sidste år. Det betyder en fremgang på 1 pct. Hertil kommer 228 elever i gymnasiet og efterskolen, samme antal som sidste år. Der er markant fremgang på skolerne i Felsted, Øster Højst, Tønder og især Gråsten, mens der er klar tilbagegang i Haderslev, Burkal og Padborg, Afvigelserne i de øvrige skoler er ret små. Mens der tidligere fandtes enkelte helt små skoler, er der nu ingen af de tyske skoler, der har under 20 elever. Som helhed må man sige, at elevtallet er stabilt med en let opadgående tendens.

Billedet er nogenlunde det samme for de 46 danske skoler i Sydslesvig. Trods en tilbagegang i antallet af nybegyndere fra 594 sidste år til nu 566 (0,5 pct.), så er det samlede antal elever steget svagt fra 5.668 til 5.675. Duborg-Skolen er ikke længere den største skole, idet den bliver overgået af A.P. Møller Skolen i Slesvig med 19 elever, men med henholdsvis 533 og 552 elever er de reelt lige store. Vyk skole på Før er fortsat den mindste af de danske skoler med 13 elever, men derudover er der ingen skoler med under 20 elever. 14 skoler har mere end 100 elever, mens 17 har mellem 20 og 49 og resten mellem 50 og 99 elever. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at Jes Kruse-Skolen i Egernførde med 326 elever er den største af de danske folkeskoler, bortset fra Gustav Johannsen-Skolen i Flensborg med 399 elever. De danske skolers kerneområde er Flensborg by og Sles-

vig-Flensborg Amt med 1.851 og 1.949 elever, mens der i Nordfrislands amt er 1.182 og i Rendsborg-Egernførde Amt 693 elever i de danske skoler.

Kulturhovedstadsskuffelse

Sønderborg blev ikke Europæisk Kulturhovedstad i 2017, skønt der var udarbejdet et større katalog af ideer, og mange gode folk havde lagt sig i selen. Men Aarhus' projekt må jo have været bedre. Mon der trods alt ikke også var dem - også i Sønderborg - der bag nedrullede gardiner var godt tilfredse med afgørelsen. De mange millioner, der var sparet på festen, kunne vel finde anvendelse andre steder, hvor de kom lige så mange mennesker til gode.

Det hjalp selvfølgelig heller ikke, at der i ansøgningsdokumentet havde indsneget sig en - for nu at sige det mildt - uheldig formulering om forholdene i det dansk-tyske grænseland: "Der findes en vedvarende modstand og negative følelser i samspillet mellem danskere og tyskere", stod der, så de "lever med ryggen til hinanden. ... Dette sejlivede, dog nuancerede fjendskab spiller en afgørende og usund rolle i grænseregionen". Forfatteren kendes ikke, men det er i hvert fald en person uden meget kendskab til de aktuelle forhold i grænselandet. Mest kan man undre sig over, hvorledes disse linjer overhovedet er sluppet med i teksten. De ansvarlige må have sovet i timen.

Det var måske heller ikke specielt smart endsige venligt gjort af seks byrådsmedlemmer i Aabenraa at falde Sønderborg i ryggen samme dag, som den internationale jury besøgte kommunen. Sønderborg tænkte i for høj

grad på sig selv, skrev de. Det lugtede langt væk af nabomisundelse. Formanden for det tyske mindretal, Hinrich Jürgensen, kaldte aktionen for egoistisk og smålig (No.,25/8). Det er svært at være uenig.

Men festes skal der under alle omstændigheder, siger 'kulturhovedstaden's bagmænd og -kvinder. En del af det foreslåede program vil blive gennemført, selv om presseopmærksomheden nu samler sig om Aarhus. Men det betyder vel også, at nogle af de fremsatte ideer ikke bliver til noget (JV, 20/9).

Halvmånen over Dybbøl

Blandt det, man må håbe, er skrottet, er ideen om at plastre Dybbøl til med røde kors og halvmåner i 2014 i anledning af 150-året for 1864. Røde Kors blev stiftet i efteråret 1863, og Dybbøl var den første slagmark, hvor organisationen var til stede. Det kan derfor have sin rimelighed at fejre Røde Kors her i 2014, hvis ellers arrangørerne forstår at styre sig. Men røde halvmåner?

Jo, selvfølgelig skal vi tage alt det hensyn, vi kan, til vore muslimske medborgere. Men nu ligger det altså sådan, at det vist var yderst begræn-

Taber og vinder omfavner hinanden. Skuffelsen var stor efter meddelelsen om, at Sønderborg ikke bliver kulturhovedstad 2017. Efterfølgende viste det sig, at seks medlemmer af byrådet i Aabenraa havde undsagt projektet over for komiteen umiddelbart inden afgørelsen. Således så det ud umiddelbart efter meddelelsen om, at Aarhus blev udpeget til europæisk kulturhovedstad.

Foto: Det Nordschleswiger.

set, hvor mange muhamedanere, der kæmpede på Dybbøl i 1864. Mit gæt er, at der ikke var nogen.

At stille røde halvmåner op på Dybbøl til minde om Røde Kors' indsats i 1864 er totalt hen i vejret. Det er uden mening. Det er ren leflen for en befolkningsgruppe, der intet har med Dybbøl at gøre (JV,21/9).

Fodskud

Formanden for den tyske landboforening, Landwirtschaftliche Hauptverein Nordschleswig, Jørgen Popp-Petersen fra Søvang i Tønder Kommune, protesterede korporligt mod den nye lov om ti meter udyrket randzone langs vandløbene ved at pløje randzoner på sin egen jord. Han forklarede det med, at loven havde sat hans "retssikkerhed på spil", og at den er "en ren tåbelighed" (JV, 8/9). Da Popp-Petersen også er medlem af kommunalbestyrelsen, skrev Jydske-Vestkystens lokalredaktør i Tønder, Jens L. Hansen, i en kommentar: "Bortset fra at lovbrud principielt er uacceptabelt, må man også sige, at med disse argumenter skyder politikerne Jørgen Popp-Petersen sig selv i foden. Hvordan vil han fremover kunne argumentere med borgere, der ikke vil efterkomme de beslutninger, han har været med til at træffe i byrådsalen, fordi de er "tåbelige" eller "stridende mod deres retssikkerhedsfølelse"? (JV, 8/9).

I Der Nordschleswiger forsvarede og forklarede han: "Jeg har handlet ganske bevidst ... og så må vælgerne dømme mig ved næste valg. ... Som menneske står jeg for det samme, hvad enten jeg er bonde, LHN-formand eller politiker. Denne lov kan vi simpelthen ikke acceptere. Efter

det såkaldte fjumreår vil jeg fremover selvfølgelig overholde loven og anbefaler andre at gøre det samme. Jeg har ikke tænkt mig at melde mig ud af samfundet" (No., 25/9).

DAGBOG

1. juli: På Museum Sønderjylland - Skærbæk vises en model af badestedet Lakolk på Rønmø o. 1900, udført af Finn Clemmensen (JV). - Der starter veterantogskørsel mellem Haderslev og Vojens (JV).

4. juli: En gruppe borgere, bl.a. Andreas Aabling Petersen, Ellum, anlægger sag mod regeringen ved Højesteret for grundlovsbrud i forbindelse med ratificeringen af Lissabontraktaten (JV).

6. juli: Elton John giver koncert i Augustenborg slotspark (V).

12. juli: Freya Hoffmeister fra Husum, der tidligere har sejlet Australien rundt i kajak, begynder en kajaktur rundt om Sydamerika (Fl.A.).

19. juli: På Museumsberg i Flensborg åbner en permanent udstilling om Istedløven (No.).

21. juli: Byrådsmedlem 1974-90, viceborgmester og amtsrådsmedlem, konsulent Per Koustrup, Haderslev, dør 85 år (JP).

31. juli: Syddansk Universitet slår rekord med hensyn til antal studerende (Fl.A.). - Der konstateres ulve i Holsten 100 km. syd for grænsen (No.).

4. august: Afskallede mursten fra Egersund Tegl udløser en række erstatningskrav. Det er "en af vor tids største byggerelaterede sager", siger advokat Lars Brandt, Horsens (JV). - Sønderborgmotorvejen betyder 20 pct. færre passagerer på Hardeshøj-Ballebro-færgen (JV).

5. august: Huspriserne er faldende i Syd- og Sønderjylland. Billigst er de i Højer med en kvadratmeterpris på 3.037 kr. (JV). - Vikingskibet 'Imme Sejr' døbes i mjød og foretager jomfrusejlads ved Kalvø (JV, No.) - Roeren Jacob Barsøe, Haderslev, hædres i sin hjemby for den olympiske bronze-medalje (No.).

6. august: En befolkningsfremskrivning til 2020 viser, at der bliver færre indbyggere i de sønderjyske kommuner. Stærkest forventes faldet at blive

i Tønder kommune med 4,2 pct. (JP). 7. august: Kunsthistorikeren Christine Hopfengart bliver ny leder af Noldemuseet (Fl.A.).

8. august: Planer om et nyt forsvarsforlig skaber usikkerhed om bl.a. kaserneerne i Sønderborg og Haderslev (JV, No.). - Gottorp Slotskirke og svævebroen over Kielerkanalen ved Rendsborg foreslås optaget på listen over verdenskulturarv (No., Fl.A.). - En seks meter lang hval strander ved Hindenburgdæmningen (No., JV).

Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg.

Slotskapellet på Gottorp Slot foreslås optaget på listen over verdenskulturarv sammen med svævebroen over Kielerkanalen.

9. august: Claus Skjold Larsen stopper som leder af Sønderjyllands Symfoni-orkester (JV).

10. august: Landsdelens efterskoler savner elever. Samtidig tredobler Højskolen Østersøen sit elevtal (JV).

11. august: Ved åbningen af Klostermærken indvies en 'Kyssebænk' til

minde om, at her mødtes sangeren Peter Belli og hans kone June for første gang (JV, No.). - Udkantsminister Carsten Hansen besøger Årø (JV).

12. august: Sognepræst i Tønder 1962-73, rektor for Præstehøjskolen i Løgumkloster 1973-76 og domprovst i Odense 1976-85, dr.teol. Rudolph Arendt,

Den 17. august 1965 mødte Peter Belli og June hinanden på Klostermærken. I forbindelse med årets Klostermærke blev kærligheden fejret med afsløring og afprøvning af 'kyssebænken'.

Foto: Hans Christian Gabelgaard, JydskeVestkysten.

Løgumkloster, dør 95 år (JV, JP).

18. august: Kunstneren Bjørn Nørgaard skal udsmykke Helligåndskirken i Flensborg (Fl.A.).

19. august: Planerne om et museum for Første Verdenskrig i den gamle hangar ved Soldaterskoven i Tønder vækker stor interesse (JV).

20. august: Mindeparken på Knivbjerg skifter officielt navn fra Ehrenhain til Gedänkstätte (No., JV). - Det Kgl. Teater viser opera og ballet på Skamlingsbanken for o. 6.000 tilskuere (JV).

21. august: Danmark ældste endnu fungerende træskib, 'Jensine' af Haderslev, bliver 160 år (No.).

24. august: Tønder Festival åbner (JV, No.). - Grænselandsmuseet ved Sød flytter til Rens (JV).

29. august: Sommerland Syd går konkurs (JV).

30. august: Det tyske vindmøllefirma wpd etablerer sig i Havneby med serviceterminal (JV).

31. august: Den danske stat bevilger 457,4 mio. kr. til det danske mindretal i Sydslesvig. Det er en stigning på 9,1 mio. kr. eller 2 pct. (No.). - Forstander på Nordborg Slots Efterskole 1953-80 og formand for Historisk Samfund på Als og Sundeved 1983-92, Lars Boye Andersen, Nordborg, dør, 92 år (JV). - Erhvervsmanden

Den 18. august omdøbte det tyske mindretal æreslunden (Ehrenhain) på Knivbjerg over dem, der faldt under Anden Verdenskrig. Fremover bliver den kaldt 'Gedenkstätte'. Det sker, efter man har måttet fjerne navne på personer, der efterfølgende er blevet kendt skyldige i krigsforbrydelser. Her afslører Hinrich Jürgensen en ny tavle om mindestedet.

Foto: Hans Christian Gabelgaard, Jydske Vestkysten.

Foto: Karin Riggelsen. Der Nordschleswiger.

Den 21. august kunne man i Haderslev fejre Danmarks ældste endnu fungerende træskib 'Jensine' af Haderslev, som blev 160 år. Skibet har de sidste 40 år holdt til i Haderslev.

Laurids Jessen skænker 700.000 kr. til istandsættelse af den danske kirkegård i Braine i Frankrig (JV). - Vadehavsfestivalen åbner i Tønder (JV). - Der holdes rejsegilde på det ny Ecco-center i Tønder (JV).

4. september: På grund af stærkt fallende medlemstal forudser Slesvig Ligaens bestyrelse foreningens snarlige lukning (Fl.A.).

5. september: TV-Syds direktør Hans Egon Lorenzen går på pension (Fl.A.).

6. september: Det gamle radartårn på Flyvestation Skrydstrup rives ned og erstattes af et nyt (Fl.A.).

10. september: SSW meddeler, at partiet ikke stiller op ved forbundsdagsvalget 2013 (Fl.A.). - Der afholdes dragefestival på Lakolk (JV). - Årets kornhøst er på 105 pct. af gennemsnittet, og afregningspriserne er 30-50 pct.

højere end sidste år (JV). - Ecco når 20.000 medarbejdere (JV).

11. september: Gram Å reguleres af hensyn til snæblen (JV).

12. september: Der øves groft hærværk mod en række gravsten på Haderslev Gamle Kirkegård (No.). - Det forventes, at både dronning Margrethe og forbundspræsident Gauck vil deltage i markeringen af 150 årsdagen for slaget ved Dybbøl 2014 (No.).

13. september: Byrådsmedlem 1976-92 (Slesvigsk Parti) og formand for Kloster Mærken 1986-2006, skotøjshandler Niels A. Tästensen, Løgumkloster, dør 82 år. Få dage tidligere havde han i forbindelse med årets marked fået tildelt Gøglerkorset (No.).

14. september: Sognepræst Anne Marie Nande, Højrup, træder tilbage i

Gram Å skal nu reguleres for at beskytte snæbelen.

protest mod, at hendes kollega Johannes Gjésing, Gram, spiste en græshoppe i forbindelse med en børnegudstjeneste, hvor han ville levnedegøre Johannes Døberens liv i ørkenen (JV).

15. september: Danevirkegården modtager en kanon fra 1864 (Fl.A.).

16. september: Brorsons Bedehus fra 1730 i Emmerske nedlægges som kirke (JV).

18. september: En tidligere dam ved det danske monument i Sankelmark genskabes (Fl.A.).

21. september: Krydstogtskibe lægger i stigende antal til ved Sild. Fra næste år inddrages også Rømmø (Fl.A.).

22. september: Tidligere bestyrer på Husumhus gennem en lang årrække og formand for Husum danske Husmoderforening, håndarbejds lærer Elfriede Geipel, Husum, dør 85 år (Fl.A.).

27. september: JydskeVestkysten og Der Nordschleswiger enes om at dele bladhus på Skibbroen i Aabenraa fra 1. januar 2013 (JV, No.). ■

Forkortelser

Fl.A.: Flensborg Avis

JP: Jyllands-Posten

JV: JydskeVestkysten

No.: Der Nordschleswiger

Skulte skatte i grænselandet

Kasper Lægning og Badeloch Vera Noldus (red.): 'Skulte skatte i grænselandet. Dansk bygningsarv i Slesvig og Holsten'. Fotografier af Roberto Fortuna. Forlaget Bianco Luno, Frederiksberg 2010. 295 sider, ill. Pris: 499 kr.

Er man til bygningskultur, og har man en interesse i grænselandet, så er dette en skatkiste. Indpakningen er ualmindelig indbydende og klæder fotograf Roberto Fortunas billeder, som har en meget væsentlig andel i det smukke resultat. Bogens format 25 x 32,5 cm gør det muligt at folde billederne ud, så de er mere end blot illustrationer, og man får lyst til at se de portrætterede bygningsværker.

Selve indholdet består af 18 artikler, en indledning samt fortegnelser over henholdsvis dansk bygningsarv og danske arkitekter i delstaten Slesvig-Holsten. Overinspektør Peter Dragsbo lægger for med et indlæg om en ubekvem kulturarv. Herefter tager professor i planlægning ved universitetet i Groningen, Gregory J. Ashworth, over med nogle overvejelser over vore forestillinger omkring kulturarven som identitet, ejendom og territorialkrav.

Efter de mere principielle artikler følger 16 artikler, som tager forskellige juveler op til behandling. Det favner vidt fra Claus M. Smidts artikel om C.F. Hansen og Holsten til Bjarne Stoklunds 'Værdikampen om den slesvigske bondegård'. Så er næsten alle stænder repræsenteret i bogen. Arkitekt Axel Bundsen havde det uheld, at han levede i skyggen af C.F. Hansen, men fortjener med rette at blive trukket frem af glemslen i Danmark, som det sker i Hans Munk Hansens artikel 'Axel Bundsen'. Har man tid til overs efter at have set Istedløven på Flensborg gamle Kirkegård, bør man lægge vejen forbi Bundsens kapel. I kanten af arkitekturen finder man Inge Adriansens artikel 'Glemsel og erindring - kampe om monumenter og mindesmærker'.

Artiklerne fortjener at blive læst. Til gengæld er der behov for et par bemærkninger om bogens undertitel 'Dansk byg-

ningsarv i Slesvig og Holsten'. Man skal vist et godt stykke tilbage i den danske nationalromantik for at støde på en tilsvarende brug af navnet 'Slesvig og Holsten'. Normalt bruges det fra dansk side om de to hertugdømmer frem til 1864. Herefter vil man normalt anvende navnet 'Slesvig-Holsten'. Ikke desto mindre behandler bogen emner, som i Michael Asgaard Andersens artikel rækker helt frem til modernismen i 1960'erne og A.P. Møller Skolen. Man kan også undre sig over, at Slesvig og Holsten i denne sammenhæng også dækker Lübeck, Hamburg, Lauenburg og Mecklenburg-Vorpommern. Det er helt nyt for mig, og må falde tyske kollegaer for brystet.

På tilsvarende vis forekommer begrebet 'dansk bygningsarv' heller ikke videre præcist. Var C.F. Hansen en dansk arkitekt, eller var han ikke snarere helstatens arkitekt, som havde det vanskeligt på sine gamle dage med bl.a. en ung frembrusende nationalromantiker som N.L. Høyen? Begrebet dansk forekommer også besynderligt, når flere af forfatterne som f.eks. Peter Dragsbo, Bjarne Stocklund og Peter Thule Nielsen står for synspunkter, der ikke fastlåser arkitekturen i modsætningsforhold mellem dansk og tysk. Peter Thule Nielsen taler i overskriften ligefrem om L.A. Winstrup som en 'europæer' i grænselandet. Det er som om, redaktørerne ikke vil drage konsekvenserne af den vidne, bogen rummer.

kf

Den tomme stat

Hans Vammen: 'Den tomme stat. Angst og ansvar i dansk politik 1848-1864'. Museum Tusulanums Forlag, København 2011. 388 sider. Pris: 375 kr.

Hans Vammens bog 'Den tomme stat' kan anbefales som en god læseoplevelse. Her kommer en række for det meste halvt eller helt glemte personer under kritisk lup. Det drejer sig om ledende politikere og en konge fra en periode i Danmarks historie, som i nutiden kun har få dyrke-

re: årene mellem de to slesvigske krige. Ny og interessant er skildringen af helstatspolitikeren C.A. Bluhme.

Forfatteren beskriver sin metode som en 'netværksanalyse'. Her holder bogen dog ikke altid, hvad forfatteren lover. Til en netværksanalyse hører, at vigtige personer i netværket og deres indbyrdes relationer beskrives. Dette indfries for det første netværks vedkommende, de nationalkonservative Sorø-folk, med de nære forbindelser til senenevældens afgående kancellipræsident P.C. Stemann. Den førende skikkelse var her gehejmearkivar C.F. Wegener, en anden fremtrædende personlighed chefen for kirke- og skoleafdelingen i Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig, August Regenburg. Denne kreds stod bag det uheldssvangre forsøg på at genfordanske Mellemslesvig med sprogreskripterne fra 1851, der skadede Danmarks anseelse hos de europæiske stormagter. Her kunne man ønske et stærkere lys på F.F. Tillisch og hans betydning.

Helt fraværende er netværksanalysen i behandlingen af helstatspolitikerne. Den behandler kun C.A. Bluhme, mens A.S. Ørsted, Carl Moltke m.fl. blot nævnes en passant. Og hvor bliver de holstenske godsejere af? Var de alle i gold opposition til Danmark? Otto Blome til Salzau var f.eks. ikke.

Når det gælder de nationalliberale, lykkes netværksanalysen bedre med torsdagsmiddagsselskabet Andræ-Krieger-Hall i fokus. Måske fordi kilderne her er rigeligere og lettere tilgængelige. De nationalliberale er - helt traditionelt - 'skurkene' i fremstillingen; de får eneansvaret for ulykken i 1864. Spørgsmålet er, om det ikke er for enkelt. Forfatteren distancerer sig fra det nationale paradigme i historieskrivningen, men styrer måske i den anden grøft. Ejderpolitikken var ikke kun den nationalliberale elites projekt; det havde bred opbakning i opinionen. 71.000 danskere skrev under på en ren ejerdansk adresse i 1861. Den fik også tilslutning fra ledende Bondevenner.

Netop Bondevennerne er det fjerde af de fem netværk, som beskrives. Efter an-

melderens mening med en for langstrakt behandling af bondebevægelsen og dens pionerer forud for 1848 - Rasmus Sørensen var således borte fra Danmark 1852-62, og Peder Hansen Lundby døde i 1854. Det femte netværk er kong Frederik 7., grevinde Danner og deres efterhånden ganske få tilhængere.

Forfatteren mener, at helstatspolitikken var 'den europæiske nødvendighed' i 1850'erne, så aftalerne fra 1851-52 med Østrig og Preussen kunne opfyldes og krig undgås. Det er rigtigt bedømt ud fra de herskende stormagtskonstellationer. Men var en deling af Slesvig ikke snarere 'den nødvendige politik' bedømt ud fra tidens stærke trang til nationalstaten. Kunne Tysklands samling foregå uden at berøre helstaten? Forfatteren antyder, at C.C. Hall tænkte i et begrænset dansk nederlag i en lille krig som den situation, der kunne bryde den stærke modstand mod Slesvigs deling hos kongen og opinionen. Var denne strategi, så risikofyldt den end var, ikke udtryk for en realistisk tankegang?

To småfejl skal noteres til sidst. Forfatteren skriver, at monarkiet tabte 40% af arealet og 30% af befolkningen i 1864 - det var omvendt. Og Frederik 7. døde ikke på Gottorp, men på Glücksborg.

Hans Schultz Hansen

Jugendstil i Sønderjylland

Peter Dragsbo: 'Jugendstil i Sønderjylland'. Sønderjyllands kulturmiljøer - nr. 15. Det regionale Faglige Kulturmiljøråd for Sønderjylland 2010. 20 sider, ill. Pris: 35 kr.

Jugendstil er den tyske betegnelse for den dekorative stil, der i 1890'erne blomstrede op i Europa. Selvom den forsvandt igen efter knap 15 år, satte den tydelige spor i både kunsthåndværk og arkitektur. I Danmark er jugendstil i arkitekturen stærkere repræsenteret i Sønderjylland, da landsdelen i den periode var under tysk herredømme - derfor dette hæfte. I hæftet får man en indførelse i jugendstils opståen forskellige steder i Europa som reformbevægelse og dekorativ stil.

vendt især mod historicismen. De sønderjyske købstæders og landbyggeriets repræsentanter for ungdomstilen i form af enten bygninger eller enkeltelementer som døre, altaner, dekorationer mv. præsenteres ledsaget af mange farvefotografier. Det lille hæfte formår på få sider at skabe et overblik over ungdomstilens oprindelse, dens væsentligste repræsentanter i det sønderjyske og samtidig få sat disse i forhold til andre af datidens byggeskikke. Den korte tekst, de mange fotografier og de nøjagtige stedsangivelser gør i øvrigt hæftet til en udmærket ledsager, hvis man skulle få lyst til at gå i ungdomstilens fodspor i Sønderjylland.

Anne Marie Overgaard

De glemte kager

Karen M. Michelsen, Lene Bilde Freisig og Birthe Merete Jessen (red.): 'De glemte kager'. En kulturhistorisk bagebog fra Museum Sønderjylland - Jacob Michelsens Gård, 2011. 172 sider, ill.. Pris: 150 kr.

Indsamling af kilder til belysning af vores madkultur er sent blevet et emne for de danske museer. For sent kunne man hævde, for i store dele af landet er egnsretterne forsvundet som en aktiv del af den daglige kost, inden nogen begyndte at tænke på at indsamle opskrifterne. I ét område af landet har man dog allerede tidligt været opmærksom på de umistelige værdier, der ligger i denne guldgrube, og det er naturligvis Sønderjylland, hvor den regionale madkultur pga. af tyskertiden blev bevaret længere end i det øvrige land.

Bogen 'De glemte kager' er et resultat af en sådan tidlig indsamling. Det spændende materiale, bogen bygger på, skyldes Anne-Helene Michelsen (1914-2006). Hun voksede op som datter på Jacob Michelsens gård og gjorde senere som voksen fødegården til egnsmuseum. Hun nærede en stærk interesse for den kultur, hun var vokset op i, og forstod værdien i at beskrive den i diverse artikler og skrifter. Bl.a. har hun behandlet afviklingen af

fester i sin store familie, det sønderjyske kaffebord og julebagningen, som den foregik på gården i hendes barndom. På baggrund af dette har tre kvinder, hendes niece Karen M. Michelsen, Lene Bilde Freisig og Birthe Merete Jessen, alle frivillige på museumsgården i dag, skrevet en fin bog om sønderjysk bagværk. Jacob Michelsens gård fungerer i dag som en institution under Museum Sønderjylland, og man formidler netop bl.a. bagning af brød og kager i gårdens ovnhus. Bogen lægger sig derfor smukt op ad den formidling, der foregår på museet.

Ud over at fortælle om personen Anne-Helene Michelsen, belyser bogen kaffens historie i Danmark, køkkenforholdene og udviklingen fra det åbne ildsted til jernkomfur. Der gøres rede for det sønderjyske kaffebord, julebagningen, og hus-hjælpen Meta Sørensen glemmes heller ikke. Traditionen med at byde til kaffe var jo ikke begrænset til Sønderjylland. I løbet af anden halvdel af 1800-årene blev skikken med at servere kaffe og kage almindelig i hele Danmark. Forudsætningen for at kunne servere de mange og meget forskellige kager var jernkomfuret, hvis ovn erstattede den store murede ovn, som primært anvendtes til brødbagning, og den lille tærtepande, som anvendtes til kage-, tærte- og postejbagning i det åbne ildsted.

Den største del af bogen handler dog om kagerne, og der gives en forbillig gennemgang af dejtperne og den teknik, de kræver. Brødet er heller ikke glemt, idet vi får en fin indføring i gær- og surdejshævet brød. Det er dog ikke korrekt, som det hævdes, at lang æltning giver tørt brød. Langt de fleste opskrifter er på gamle kager fra 1800-årene, men der er nyere imellem. Alle er dog rigtigt gode og kan varmt anbefales. Min eneste anke over for denne bog, som jeg betragter som en lille perle spækket med fine og velskrevne opskrifter, er, at der er flere af

'Det daglige brød' på Højer Mølle

Af Anne Marie Overgaard

EN STOR DEL AF 2012 har på Højer Mølle stået i melets og brødets tegn. 1. april åbnede en ny permanent udstilling 'Det daglige brød - brød og bagning gennem 2000 år', og 2012 blev samtidig året, hvor Højer Mølle malede mel igen efter godt 40 års pause.

Det synes oplagt med en udstilling med det emne netop i en kornmølle som Højer Mølle, der med sin størrelse - ja hele anlæggets størrelse med hele to kornmagasiner i tilknytning til møllen - er et mindesmærke over den rolle korn og dermed også mel og brød har haft som levnedsmiddel og handelsvare.

Arbejdet med 'det daglige brød' begyndte i 2010 med en brødjulekalender til projektet 'Brød i Norden', hvor Højer Mølle deltog sammen med Sønderborg Slot omkring det sønderjyske bidrag. Her blev opskrifter på julebrød fra hele Norden samlet i 'Brødbanken' på Nationalmuseets hjemmeside (www.broedbanken.natmus.dk). Blandt de sønderjyske bidrag skulle naturligvis også være søn-

derjysk rugbrød. Det viste sig imidlertid svært at finde en opskrift på netop dette ganske almindelige og tidlige helt dagligdags brød, der er karakteriseret ved at være bagt fritstående - deraf den smukke halvrunde form. Hjulpet af bager Alex Andersen i Højer lykkedes det at finde en opskrift, som kan bages hjemme. Opskriften var en tilpasning af den, han selv bruger i sit bageri.

Imidlertid var vi blevet nysgerrige på, hvorfor vi ingen gode opskrifter kunne finde på hjemmebagt sønderjysk rugbrød. Det daglige brød forstået som det fritstående rugbrød var blevet en glemt færdighed. Undertegnede gav sig derfor i kast med bage- og kogeboogsamlingen på Sønderborg Slot i jagten på rugbrødsopskrifter. Opskrifterne var få og beskrivelserne af fremgangsmåde ringe, for det alle kendte til i 17- og 1800-tallet, var der ingen grund til at gå i detaljer med! Opskrifterne bar desuden præg af, at rugbrødsbagning i hjemmet kun fandt sted en gang om måneden. Portionerne var derfor voldsomt store - ofte 10 kg rugmel!

Efter talrige forsøg med både dej og bagemåde samt værdifulde input fra flere sider, lykkedes det at udvikle en opskrift udelukkende på 100% fuldkornrug, vand, surdej og salt - med en tiendedel så meget mel, vel at mærke. Opskriften kan fås på Højer Mølle og er også trykt i Inge Adrian-sens kokebog 'Smag på Sønderjylland'.

Foto: Museum Sønderjylland.

Arkæologi Haderslev

Hele 2012 Arkæologi Haderslev fylder 125 år i 2012. Det fejrer museet ved at afsløre en ny historie hver uge året igennem om et sted i Sønderjylland. Alle historier finder man på: www.oldtidsglimt.dk og mobil app'en oldtidsglimt.

6. okt. - 30. dec. 'Form - dialog - proces' - Kunstudstilling med keramiske værker af kunstnerparret Heidi Guthmann Birck og Aage Birck.

Kunstmuseet Brundlund Slot

6. sep. - 20. jan. 2013 'Helle Frøsig - Spilmesterens aften'. Med udgangspunkt i Hermann Hesses roman Glasperlespillet fra 1943 har Helle Frøsig skabt seks installationer til rummene på Brundlund Slot.

Sønderborg Slot

Fra 23. mar. Ny permanent udstilling: 'Folkeafstemninger og genforening 1918-1920'.

23. aug. - 30. dec. 'Danmark set fra grænserne' - Fotoudstilling med billeder af fotokunstneren Nicolai Howalt.

Kulturhistorie Tønder

9. jun. - 1. apr. 2013 'Liv og sjæl i gamle huse ... Bygningskultur i Vestslesvig'.

Drøhses Hus, Tønder

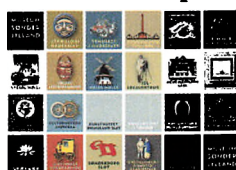
30. mar. - 29. dec. 'Døbt i Tønderknipling' - Dåbskjoler med Tønderkniplinger.

30. mar. - 29. dec. 'Fra storhed til forfald' - Om kniplingsindustrien i Sønderjylland fra 1600-tallet til 1800-tallet.

30. mar. - 29. dec. 'Bord dæk dig!' - Knipledte bordtekstiler.

Kunstmuseet i Tønder

15. sep. - 13. jan. 2013 'Kontrapunkt' - Særudstilling med værker af Carl Magnus og Richard Mortensen.

Bliv løbende opdateret på

fortsat fra side 327

de kulturhistoriske oplysningsbokse, der er fejlbehæftede eller mangelfulde. Den korsformede strut er f.eks. ikke oprindelig et stykke fastelavnsbagværk, men er identisk med veggen, som sammen med skonroggen af sigtet rug allerede var almindeligt kuvertbrød i middelalderen blandt overklassen. Vi ved faktisk ikke, hvornår den begynder at optræde som fastelavnsbagværk, for vi har ingen oplysninger fra ældre tid om særlige brød til den højtid. Men det er muligvis først i 1700-årene. Den nævnes i hvert fald i forbindelse med fastelavn i 1783. Sigtebrødet var oprindeligt bagt på ren sigtet rug, deraf navnet. Den store mængde hvedemel, det i dag indeholder, kommer først til, da hveden falder i pris, og bagernæringen bliver givet fri i sidste halvdel af 1800-årene. Wienertærten er en kage, der går helt tilbage til 1700-årene, hvor den var meget populær. Æbleskiven har ikke bare rødder i 1700-tallet. Den dukker i hvert fald op i 1500-tallet og er muligvis ældre. Dens navn skyldes ganske rigtigt, at man allerede i middelalderen dyppede skiver af æbler i en flydende dej og bagte dem i fedtstof, gerne klaret smør. Æbleskivepandens opkomst gav mulighed for at bage i mindre fedtstof, men til gengæld med mere dej omkring æblestykket.

Bi Skaarup

Diamant-Petersen

Mikkel Leth Jespersen: 'Diamant-Petersen - kaptajn og diamanthandler i 1870'ernes Sydafrika'. Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Aabenraa 2011. 84 sider, ill. Pris: 130 kr.

Diamant-Petersen, bag det forjættende navn gemmer sig en flot mand med en usædvanlig skæbne. Født 1840 i Nyborg i små kår, skibsdreng på langtursejlds, krigsdeltagelse som matros i flåden i 1864, søfartsuddannelse i Svendborg, diamanthandler i Sydafrika, fragtsejlds på kysterne omkring Kap det Gode Håb, oti-

um i Aabenraa, hvor han døde i 1930. Der skulle være materiale nok til en fyldig selvbiografi eller en spændende roman, men sandheden er, at museumsinspektør Mikkel Leth Jespersen ud fra enkelte fotografier, en ganske kortfattet levnedsskrivelse i Ordenskapitlet, en regnskabsbog samt diverse mindre genstande så at sige fra grunden har måttet opbygge et portræt af mennesket Johan Peter Petersen, bedre kendt som Diamant-Petersen. Mikkel Leth Jespersen har udført et imponerende detektivarbejde i såvel sydafrikanske som danske arkiver og museer, suppleret med allerede eksisterende litteratur.

Heldigvis har andre skibskaptajner, først og fremmest Hans Marcussen Krag fra Barsmark, været mere meddelssomme end hovedpersonen selv.

Bogen er bind 2 i serien Skrifter til Aabenraas Søfartshistorie. Den giver indblik i et måske mindre kendt kapitel af denne historie, nemlig Aabenraa-skonnerters fragtsejlds langs Sydafrikas kyster i 1870'erne og 80'erne, en periode, hvor dampskibene generelt vandt frem, men hvor de sødygtige skonnerter havde fundet en niche, hvor de fortsat kunne gøre god fyldest.

Bogen bringer et fotografi taget i 1928 af ikke mindre end ni skibskaptajner fra Aabenraa-kanten, der tidligere har sejlet på den sydafrikanske kyst.

Der er mange aspekter, det kunne have været interessant at få belyst yderligere, men ud fra det foreliggende materiale har Mikkel Leth Jespersen formået at sammenstykke en interessant historie, skrevet i et letflydende sprog og forsynet med et omfattende og velvalgt illustrationsmateriale. Bogen har litteratur- og kildehenvisninger samt et kort resumé på engelsk. Korrekturlæsningen kunne have været mere omhyggelig, et par billedtekster indeholder graverende fejl i årstalsangivelsen, men bortset fra dette er læseren godt underholdt, og Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Aabenraa kan være godt tilfreds med udgivelsen.

Britta Bargfeldt

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligestilling gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

Du er velkommen til at kontakte dine lokale formænd:

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov

Jens Andresen
Tingvej 2
6535 Branderup

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Erik Heissel
Venbjerg 33
Djernæs
6100 Haderslev

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7
Blans
6400 Sønderborg

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

Sønderjyske sognekirker fra 1800-tallet

Af Lennart S. Madsen

NÆSTEN ALLE SØNDERJYSKE sognekirker er romanske, opført mellem 1150 og 1250. I de efterfølgende århundreder blev der kun bygget nye sognekirker i Hjordkær, Sønderborg, Tønder, Kegnæs og Ketting. Man forsøgte de fleste steder at bruge de små midler på at vedligeholde de gamle bygninger. Specielt i 16- og 1700-tallet stod det skidt til rundt omkring, men heldigvis var det billigere at renovere end at bygge nyt, så de fleste middelalderlige bygninger fik lov at stå. I det nordøstlige Sønderjylland var der dog en række sogne, hvor man tog mere drastiske midler i brug. Den gamle kirke blev nedrevet og en helt ny bygget.

Det startede med kirken i Vonsild. I 1824-25 blev den gamle romanske kirke nedrevet, og man formåede at få en af tidens største arkitekter, C.F. Hansen (1756-1845), til at tegne en ny. Hansen havde været bygningsinspektør for Slesvig og Holsten fra 1785, men flyttede i 1804 til København, hvor han blev overbygningsdirektør. Han var, da Vonsild kirke skulle nyopføres, ved at lægge sidste hånd på et af sine klassicistiske hovedværker, Vor Frue Kirke i København, og kirken i Vonsild blev tydeligvis dybt inspireret af denne kirke. Den næste kirke, der blev nedrevet (på nær tårnet) og nyopført, var kirken i Vejstrup. Den blev i 1840 tegnet af den slesvigske bygningsinspektør, Wilhelm Frederik Meyer (1799-1866), og er endnu forankret i klassi-

cismen og inspireret af Vonsild. Det kan man på visse måder også sige om kirken i Jels, der blev nyopført i 1854. Også her stod Meyer bag tegningen. Jels er endnu præget af den rolige og strenge klassicisme, men visse mere sprælske elementer fra den snart dominerende nyromanske og nygotiske stil gør sig bemærket. Disse stilarter kom i fuldt flor med den næste kirkebyggende arkitekt, Laurids Albert Winstrup (1815-1889). Han blev i 1851 stadsbygmester i Flensborg, 1860 kgl. bygningsinspektør for Slesvig og Nørrejylland, og efter 1864 kgl. bygningsinspektør for Jylland. Han boede i Kolding fra 1860 til sin død. Han indledte med kirken i Ødis, opf. 1856-57, der viser inspiration fra engelske middelalderkirker og middelalderlig byggeskik. Året efter tegnede han kirken i Sommersted, hvor den nyromanske stil for første gang slår tydeligt igennem. I 1862 blev kirken i Tyrstrup nedrevet, og her byggede Winstrup en afløser i en udpræget nygotisk stil. Efter nederlaget 1864 blev Winstrups virkeområde begrænset, men han byggede endnu i tidligere sønderjysk område. Således tegnede han kirken i Dalby 1872, hvor han er gået fuldt over til en pynkelig nyromansk-nygotisk stil med alle tilhørende stilelementer, hvilket han fortsatte med, da han i 1884 tegnede sin sidste sønderjyske kirke, Obbekær.

